

2. Gebouwen en kunstbezit²

Zoals de kartuizers een unieke plaats bekleden onder de religieuze orden, zo neemt ook de structuur van een kartuizerklooster een unieke plaats in

² De archivalische bronnen over de bouwgeschiedenis van de Zelemse kartuis zijn erg schaars. Slechts uit de tweede helft der 18de eeuw zijn er rekeningen bewaard gebleven. Voor de periode daarvoor werd van volgende publikaties gebruik gemaakt: F. J. RAYMAEKERS, *Historische oogslag op het voormalige Karthuizerklooster te Zeelhem*, Noord en Zuid, 2, 1863,

onder de religieuze architectuur. De kartuizerregel verbindt op harmonische wijze het kluizenaars- met het gemeenschapsleven. Deze manier van leven is dan ook in de gebouwen van een kartuizerklooster weerspiegeld.

De kartuizer brengt het grootste gedeelte van zijn leven door in de beslotenheid van zijn cel. De benaming cel doet denken aan een somber kamertje en geeft een verkeerde indruk van het verblijf van de kartuizer. Het is immer een huisje of kluis met een verdieping. Gelijkvloers bevindt zich een werkplaats, waar hij aan handenarbeid kan doen, een bergruimte voor het brandhout en een wandelgang. Op de verdieping is de eigenlijke woonruimte (*cubiculum*). Hier slaapt, bidt, studeert en eet de kartuizer. Hij heeft er ook een kleine privé-bibliotheek tot zijn beschikking. Dit vertrek bereikt men langs het Ave Maria, een huiskapel waar een Mariabeeld staat. Aan ieder huisje grenst een kleine tuin, die door de monnik zelf wordt onderhouden en met een hoge muur is afgesloten. De schikking van de huizen en tuintjes is zo, dat ze van elkaar en van de buitenwereld zijn afgeschermd. De kluisen zijn tegen de buitenkant van een vierkante kloostergang gebouwd, waarop de toegangsdeuren van de huisjes uitkomen. Naast iedere deur bevindt zich een loket, waarin door de broeders de maaltijden van de monniken worden geplaatst. De gang is gewoonlijk met stenen gewelven overdekt en heeft ramen, die uitzien op een sier- of groententuin. Een gedeelte van deze binnenplaats is soms ingenomen door het kerkhof, waar anonieme houten kruisen de begraafplaatsen aangeven. Deze kloostergang met de kluisen der monniken noemt men het grote pand. Het zijn de anachoretische gebouwen (van het Griekse „anchorein”: zich afzonderen), waar de monniken een gescheiden en teruggetrokken leven leiden. Aangezien de kartuizers het kluisenaarsleven met het gemeenschapsleven combineren, vinden we in hun kloosters verschillende gebouwen, die gezamenlijk worden gebruikt: kerk, kapittelzaal, bibliotheek en refect. Dit zijn de cenobitische gebouwen (van het Grieks „koinos bios”: gemeenschappelijk leven). Ze zijn gegroepeerd rond een vierkante gang, het kleine pand genoemd, die toegang geeft tot en aansluit op één der zijden van het grote pand. Aangezien het aantal monniken in een kartuizerklooster vroeger meestal tot 13 was beperkt, en voornoemde gebouwen niet zo veelvuldig werden gebruikt, zijn ze meestal kleiner van afmetingen dan in een klooster waar volledig in gemeenschap wordt geleefd (bijvoorbeeld bij de benedictijnen of de cicsterciënzers).

Het belangrijkste gebouw is uiteraard de kloosterkerk. De architectuur

p. 113-123, 182-188, 193-208, 318-327, 373-376, 394-416; J. RAMAEEKERS, *Revue historique de la commune de Zeelhem*, Mechelen-sur-Meuse, 1889; P. SMOLDERS, *Retraite-huisjes van edellieden in 't Kartuizerklooster te Zeelhem*, Hagelands Gedenkschriften, 2de en 3de afl., 1920, p. 79-83; M. SOENEN, *Chartreuse de Zelem*, Monasticon Belge, VI. Province de Limbourg, Liège, 1976, p. 293-334; J. VRANCKEN, *Het oude Zelem*, s.l., s.d. (Overdruk uit Eigen Schoon en De Brabander, 45/1962-50/1967).

van een kartuizerkerk is uiterst eenvoudig. Het is een éénbeukige zaalkerk met veelhoekige koorafsluiting, stenen gewelven en een zadeldak, dat door een klokketorentje (dakruiter) wordt bekroond. Van oost naar west is de bidplaats ingedeeld als volgt: altaar met monnikenkoor, koorafsluiting of doksaal met in het midden een deur, koor van de broeders. Driemaal daags komen de kartuizers hier samen voor de metten, de conventsmis en de vespers. In de kapittelzaal, die zoals de kerk ook stenen gewelven vertoont, is gewoonlijk een altaar opgesteld. De bibliotheek is bij de kartuizers altijd erg belangrijk geweest, gezien de grote nadruk die op studie en geestelijke lezing wordt gelegd. In de refectie ten slotte gebruiken de monniken op zonen feestdagen het middagmaal.

In de onmiddellijke omgeving van het kleine pand bevinden zich het gastenkwartier, bestemd voor het herbergen van de mannelijke gasten. Van dit gebouw gescheiden door een binnenplaats en gelegen aan de uiterste rand van het complex ligt het vrouwenkwartier met hoofdingang tot het klooster. Soms worden bezoekers toegelaten tot de kerk, maar in vele huizen is een afzonderlijke kapel voorzien voor de gasten. Deze paalt dan aan het gastenkwartier. In de Grande Chartreuse noemt men deze bidplaats *la chapelle des dames*.

Dan zijn er nog de dienstgebouwen zoals de bakkerij, wasserij, brouwerij, soms dicht bij de binnenplaats van het gastenkwartier gelegen. Hier verblijven de broeders. In de kartuizerorde mag het aantal broeders in een klooster iets hoger zijn dan het aantal monniken. In onze streken was dit echter nooit het geval. Kloosters met vijf broeders waren een uitzondering. Gewoonlijk waren er slechts een drietal. Hun verblijf diende bijgevolg niet groot te zijn.

Het spreekt vanzelf dat bovenstaande tekst slechts een type-beschrijving wil geven van een kartuizerklooster. Het bouwen van een kartuis was natuurlijk gebonden aan plaats, tijd en ruimte. Zo kon het gebeuren dat bijvoorbeeld het grote pand rechthoekig was, waarbij dan alleen de twee langste zijden van cellen waren voorzien. Duidelijk vindt men echter in ieder klooster de indeling grote pand, kleine pand, gastenkwartier en dienstgebouwen terug³.

Het Zelemse kartuizerklooster werd op 1 februari 1329 door Gerard, heer van Diest (1296-1333) gesticht, en toegewijd aan de H. Johannes de Doper.

³ Voor deze inleiding werden geraadpleegd: *La Grande Chartreuse par un Chartreux*, 12e éd., (Grenoble), 1976; J.-P. ESTHER, *Monumentenbeschrijving en bouwgeschiedenis*, ID. e.a., Het kartuizerklooster binnen Brugge. Verleden en toekomst, Brugge, (1980), p. 121-265; *De kartuizers te Herne (1314-1783)*. Tentoonstellingscatalogus, Herne, 1983; M. ZADNIKAR, *Die frühe Baukunst der Kartäuser*, Die Kartaüser. Der Orden der schweigenden Mönche, herausgegeben von M. ZADNIKAR in Verbindung mit A. WIENAND, Köln, (1983), p. 51-137.

Op 17 juni van hetzelfde jaar gaf Adolf van der Marck, bisschop van Luik, zijn goedkeuring aan de nieuwe stichting. Uit dit document blijkt dat men toen reeds bezig was met het optrekken der gebouwen.

Herman van Lobbes, suffragaanbisschop van Adolf van der Marck, wijdde enkele dagen later het kerkhof en stond een aflaat van 30 dagen toe aan de gelovigen die in de kartuis de mis zouden bijwonen, en een aflaat van 40 dagen aan allen die een gift zouden doen aan het klooster. Velen gaven aan deze oproep gevolg. De strenge en onbesmette kartuizerorde heeft zich steeds kunnen verheugen in de steun en de bewondering van de adel en de hoge geestelijkheid.

Eustachius van den Bogaerde, heer van Loobos, en zijn vrouw Ermentrudis schonken op 24 februari 1330 een stuk grond aan de kartuizers. Enkele jaren later gaven zij het nodige geld tot het oprichten van een altaar in de kloosterkerk. Tijdens de middeleeuwen was het de gewoonte dat vermogende leken een kartuizerwoning „stichtten”. Ze betaalden de bouw van een cel en zorgden voor het levensonderhoud van de bewoner, die in ruil daarvoor zijn weldoeners in gebed gedacht. Soms werd het wapenschild van de stichter(s) bij de ingang van het huisje aangebracht of op een geschilderd glasraampje afgebeeld.

Ook te Zelem was dit het geval. Men ging er zelfs nog een stap verder. Uit de eerste helft der 15de eeuw zijn twee gevallen van edellieden bekend die de bouw van een kartuizerwoning bekostigden. Deze edellieden waren Renier van Schoonvorst, heer van Zichem, en Hendrik van Diest, heer van Rivieren, die zich resp. in 1400 en 1442 in het klooster terugtrokken. Om de rust in de kartuis niet te verstoren werden regels opgesteld, die zij en hun personeel tijdens hun verblijf in de kartuis dienden na te leven. Tevens werd bepaald dat na hun dood de woningen met geheel hun inboedel eigendom van het klooster werden. Daarom werd het Zelemse klooster door sommige oude auteurs *domus principum et magnatum* genoemd.

In 1424 werd in de kerk een altaar opgericht, toegewijd aan de HH. Catharina, Dorothea en Maria-Magdalena. Een jaar later stichtte Jan Daelman een cel. Jan Naalden schonk in 1459 een belangrijke som geld tot het voltooiën van de kloostergebouwen. Rombout Booms, een welgesteld Diestenaar, werd na het overlijden van zijn echtgenote kartuizer te Zelem. Zoals uit zijn testament, opgemaakt op 14 april 1436 te Zelem, blijkt, bedacht hij zijn nieuwe tehuis rijkelijk. Hij bestemde 100 Franse kronen voor het bouwfonds en schonk drie met zijn wapen versierde glasramen, waarvan er twee in de refter en één in het nog te bouwen *lavatorium* dienden te worden aangebracht. Ook het kunstbezit van het klooster werd door hem verrijkt: *Item oic is myn begeerte, dat die dry tafelen, die te Bethleem⁴ in de*

⁴ Het klooster Bethlehem te Herent behoorde tot de Windesheimse kanunniken. Rombouts zoon, Jan, was er ingetreden. Later werd hij rector van Mariëndaal te Diest (1475-1492).

coer hanghen en staen aen den moer, die ick dair geleent hebbe, rechte voert blyven sullen den cloester van Zeelhem by Diest dat men dat groet beelde van Onse Vrouwe setten sal in den coer boven die doere van den sacristien en d'ander twee tafelen oik in den selven coer, beheldelic dat ic si myn leven daghen lanc in myne celle hebben mach ist dat mi gelieft.

Volgens Johannes Molanus bevond zich in zijn tijd (1570) te Zelem een *Vierge ouvrante*. Hij meende zich te herinneren dat het beeld uit Frankrijk was geïmporteerd⁵. A. Wichmans neemt dit gegeven over⁶. Het betreft hier een iconografisch curiosum, nl. een Madonnabeeld waarvan het voorste gedeelte kan worden opengemaakt. In het inwendige van de sculptuur bevond zich zeer waarschijnlijk een voorstelling van de Genadestoel.

We mogen aannemen dat het klooster in de tweede helft van de 15de eeuw geheel volgens het traditionele grondplan was uitgebouwd. De ligging op het platteland maakte het echter kwetsbaar. In woelige tijden was het een aanlokkelijke prooi voor rondzwerfende benden. Tijdens de onlusten onder de prinsbisschoppen Jan van Heinsberg en Lodewijk van Bourbon werd het ook overgeleverd aan het krijgsgeweld. In 1461 werd het door plunderende rebellen geteisterd en in 1465 moesten de monniken een tijdlang in hun refugehuis te Diest een toevlucht zoeken. De troebelen tijdens de tweede helft van de 16de eeuw waren het klooster noodlottig. In 1582 werd het door soldaten van Willem de Zwijger geplunderd en in brand gestoken, omdat ze vreesden dat de oprukkende Spaanse troepen er zich zouden verschansen. Daar het platteland erg onveilig was, hadden de monniken reeds voordien naar het kartuizerklooster te Luik de wijk genomen. In 1585 keerden ze naar hun refugehuis te Diest in de Overstraat terug. Daar de financiële toestand van de gemeenschap erg te wensen overliet, diende meer dan één kloosterling in een ander klooster onderdak te zoeken.

Op 13 september 1602 nam aartshertog Albrecht *en nostre protection et sauvegarde especialle le cloistre et monastere des Chartroux de Zeelhem proche ceste ville de Diest*. Tevens stelde hij de kartuizers vrij van alle opeisingen en inkwartierungen van militairen⁷. Nog hetzelfde jaar werd Dirk van Stompwyck door het generaal kapittel tot prior benoemd. Hij kreeg opdracht naar Zelem terug te keren om het klooster te heropbouwen en het conventsleven te hervatten. Eerst werden de cellen hersteld. Begin 1616 werd de kerk, die toen bijna volledig was opgeknapt, weer in gebruik

⁵ J. MOLANUS, *De historia SS. imaginum et picturarum*, ed. J. PAQUOT, Lovanii, 1771, p. 486. Deze gegevens werden mij medegedeeld door Prof. Dr. M. Smeyers. Onder diens leiding bereidt mej. G. Moons een licentiaatsverhandeling over dit onderwerp voor.

⁶ A. WICHMANS, *Brabantia Mariana tripartita*, Antverpiae, 1632, p. 712.

⁷ Kopie op perkament van de originele oorkonde, Diest, 13 sept. 1602 (Diest, privé-verzameling).

genomen. Albrecht en Isabella, die in 1614 Zelem hadden bezocht, schonken in 1616 tweehonderd gulden voor het bekostigen van een kerkraam, waarop zij als schenkers zouden worden afgebeeld. Volgens Raymaekers werd het raam door de Leuvense glazenier Simon Boels uitgevoerd. Op 15 juli 1618 werd de kerk door Stefaan Strecheus, suffragaanbisschop van Luik, ingewijd. Naargelang het nodige geld beschikbaar was, werd de vernieuwing van het klooster voortgezet. In 1647 werd de monumentale ingangspoort en het vrouwenkwartier opgetrokken en in 1663 het nieuw gastenkwartier met de Sint-Janstoren gebouwd.

Pierre-Lambert de Saumery beschreef in *Les Délices du Pais de Liège*⁸ het klooster zoals het er midden in de 18de eeuw uitzag: „Cette Maison, qui paroît au-dehors comme une petite Ville, est toute enfermée dans une vaste enceinte de murailles, dont l'entrée est au Septentrion, accompagnée d'un Corps de Logis bâti depuis peu à l'usage des personnes du sexe à qui la Règle des Chartreux interdit l'accès de l'intérieur. Les vûës de ce Bâtiment sont sur une Cour très-grande & très-belle que borde en face un Bâtiment spatieux destiné à loger les Etrangers qui viennent visiter cette Solitude: il est terminé par un beau Portail construit dans le goût le plus moderne, par où on entre dans une seconde Cour oblongue comprise entre le Corps de Logis des Etrangers & l'Eglise qui lui est parallele. Du fond de cette Cour on passe aux Cloîtres qui consistent en quatre Galeries voutées chacune de 160. piés, disposées autour d'un grand Jardin potager. Les Cellules des Religieux regnent autour de ces Cloîtres, & sont composées, comme toutes celles de cet Ordre, de quelques Chambres & d'un petit Jardin. L'Eglise qui leur est aussi contiguë, consiste en un long Vaisseau à pleine voute & sans Collateraux, avec un Croison assés long. Le principal Autel est d'Ordre Corinthien de marbre noir & jaspé, soutenu de quatre belles Colonnes, entre lesquelles un pinceau savant a représenté le Baptême du Sauveur: cette belle Ordonnance est surmontée d'une Niche qui renferme une Figure de ronde bosse représentant saint Jean-Baptiste, dont cette Maison porte le nom. Les Portes & les Stales du Chœur sont elles-mêmes un ornement par la délicatesse avec laquelle elles sont travaillées. La Nef est séparée par une Cloison peinte qui forme deux Autels, & le Croison en renferme encore quatre qui sont tous entretenus décemment. Enfin du côté de l'Occident, on trouve une Cour détachée de la Maison, quoiqu'enfermée par la même enceinte, ou abonde tout ce qui peut aider l'Agriculture & mettre le terrein à profit. A considérer l'élevation de ce lieu, il semble qu'on devroit y avoir disette d'eau; cependant elle y abonde par le moien de plusieurs puits que l'on y a creusés. On en remarque sur-tout un qui est au milieu de la première

⁸ P. L. DE SAUMERY, *Les Délices du Pais de Liège*, IV, Liège, 1744, p. 210-211.

Cour, au-dessus duquel est une double Pompe soutenuë par une Colonne quarrée qui porte deux coquilles de marbre destinées à recevoir les eaux. Cet ouvrage est brillant & enrichi de beaucoup de sculpture”.

Op het belang van deze tekst voor de studie der bouwgeschiedenis van het Zelemse kartuizerklooster dient wel niet te worden gewezen. Opmerkelijk is ook de beschrijving van het interieur en het kunstbezit van de kerk. Een probleem is wel de vermelding dat de kerk een dwarsbeuk (*croison*) bezat, waarin vier altaren waren geplaatst. Kartuizerkerken hadden immers in de regel noch een dwarsbeuk, noch zijbeuken of zijkapellen. Mogelijk ging het om later(?) aangebouwde kapellen⁹, met altaren voor het lezen van privé-missen, die door de auteur van de *Délices* voor dwarsbeuken werden aangezien. De beschrijving van de Saumery kunnen we illustreren met een tekening van het klooster op een kaart, die in 1769 door de landmeter J. B. Joris is vervaardigd¹⁰. We hebben gepoogd de verschillende kloostergebouwen, die op deze tekening voorkomen, te identificeren (afb. 2). Deze afbeelding is, voor zover bekend, het enige iconografische document met een betrouwbare voorstelling van de Zelemse kartuis¹¹. Wel bestaat er een oudere afbeelding (van ca. 1510) op een drieluik bewaard in het Germanisches Nationalmuseum te Neurenberg¹². Daarop zijn in de vorm van een stamboom en per ordeprovincie de 192 toen bestaande kartuizerkloosters geschilderd. Ieder klooster is er voorgesteld door een aantal gebouwen die, zeker in het geval van Zelem, duidelijk aan de verbeelding van de schilder zijn ontsproten (afb. 3).

Tot dusver hebben we in deze bijdrage uitsluitend gebruik gemaakt van gedrukte bronnen, zoals vermeld onder voetnoot 2. Voor de geschiedenis van het klooster tijdens de tweede helft der 18de eeuw beschikken we echter over een unieke archivalische bron: de enige bewaarde rekeningenbundel,

⁹ De kartuis te Herne bezat twee dergelijke kapellen, links en rechts tegen de kloosterkerk. De plattegronden van de kartuizerkloosters te Champmol (Frankrijk) en Miraflores (Spanje) tonen eveneens kapellen tegen de kloosterkerk aangebouwd. In de twee laatste kloosters bevonden deze zich echter slechts aan één zijde van de kerk, achter elkaar gelegen.

¹⁰ Figuratieve kaart van alle weidegronden en andere gronden, die te lijden hadden van de overstroming van de Demer tussen Diest en Lummen met aanduiding van het kartuizerklooster, het *Zelhems broeck*, de nieuwe schans en de kapel van Zelk. Kaart opgemaakt op last van de Staten van Brabant door landmeter J. B. Joris in 1769, volgens de afbakingskaart van kolonel De Vos (1757), 105 × 243 cm (Brussel, Algemeen Rijksarchief fonds Kaarten en plattegronden, nr. 337).

¹¹ E. HERMANS, *Limburg, iconografie, prenten gedrukt vóór 1900*, Hasselt, (1983), vermeldt geen iconografie van Zelem.

¹² W. MÖSSNER, *Das Triptychon mit den Kartäuserklöstern des gesamten Erdkreises*, Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg, 1977, p. 55-66; F. STÖHLKER, *Das Kartausenstammbaum-Triptychon im Germanischen Nationalmuseum Nürnberg und sein Abhängigkeits- und Funktionsverhältnis zum Basler Statutenkodex des Jahres 1510*, Spiritualität heute und gestern. Internationaler Kongress (Lilienfeld) vom 4. bis 7. August 1982, IV, Salzburg, 1984, p. 21-41 (Analecta Cartusiana, 35).

die de jaren 1747 tot 1793 omvat (cat. 5)¹³. Dit lijvig boek schetst ons, aan de hand van de in- en uitgaven, een beeld van het dagelijks leven in het Zelemse kartuizerklooster. De teksten, betrekking hebbende op de architectuur en het kunstbezit, worden hier als bijlagen gepubliceerd. Ze werden chronologisch gegroepeerd per gebouw en doorlopend genummerd. Uit deze rekeningen blijkt dat tijdens voornoemde periode heel wat verfraaiingswerken werden uitgevoerd en kunstwerken aangekocht.

Gedurende de jaren 1751-52 werd *de groote gastekamer* voorzien van een nieuwe haard. Het houten beeldsnijwerk voor de schoorsteenmantel, verguld en gemarmerd door *Monsr. Crapez*¹⁴, was het werk van Jan Chaumont. De gastenkamers werden gewit door de metselaar Jacobus Collardein, die ook werd betaald om *in de groote gastekaemer een deel te blafoneren* (bijlage 1-3).

Tweemaal, in 1752 en 1755, is er sprake van *de voorcappelle* (bijlage 4 en 5). Dit was de kapel voor de gasten of bezoekers (afb. 2, nr. 8), die immers niet tot de kloosterkerk waren toegelaten.

De Saumery vermeldt in zijn beschrijving *... au milieu de la première Cour, ... une double Pompe soutenuë par une Colonne quarrée qui porte deux coquilles de marbre destinées à recevoir les eaux*. Deze pomp is ook afgebeeld op de tekening van landmeter Joris (afb. 2, nr. 10), en werd volgens de uitgaven van 1756-58 toen geheel of gedeeltelijk vernieuwd (bijlage 7-11). Deze binnenplaats, en misschien ook de andere, was gekasseid (bijlage 6).

Ook in de kapittelzaal werden werken uitgevoerd. Uit de beknopte teksten valt niet op te merken wat er juist gebeurde. Er is een betaling geboekt voor *Peeter Sagen gelasemaker voor de vensters in 't Capittel*. *Guilliam Kuylaers (meester metser tot Diest)* wordt tweemaal genoemd, evenals *Joseph Cappeler, Plecker*. Verder is er een aankoop van *256 voet dennebert voor het capittel* en een uitgave *Voor Goudt vernis en verwen voor den autaeer in het Capittel* (bijlage 13-18, 33).

Ook de kerk werd verbouwd. Waarschijnlijk was het interieur te donker. Daarom werden in de jaren 1765-66 nieuwe vensteropeningen gemaakt en de bestaande ramen vergroot (bijlage 22). Dit werk werd voornamelijk verricht door *Guill. Kuijlaerts meester metser tot Dhiest* en zijn gasten. Als steenkapper wordt Martinus Genin vermeld (bijlage 25 en 26). Voor het maken van de ijzeren ramen deed men beroep op N. Buijninx en Jan Baptist Peeters, *meester smet* (bijlage 23). Het glas werd bij Weijgants, *meester glaeseblaeser* te Leuven, gekocht en door de Diestse *glasemaekers*

¹³ Hasselt, Rijksarchief, fonds Kartuziers van Zelem, nr. 1.

¹⁴ C.S. Crapez marmerde in 1750-52 het hoofdaltaar der Sint-Sulpitiuskerk te Diest (cfr. E. FRANKIGNOULLE en P. BONENFANT, *Notes pour servir à l'histoire de l'art en Brabant*, Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles, 39, 1935, p. 97, nr. 391).

Hendrik en Aegidius Libens ingezet (bijlage 24). In zes van deze vensters was een raampje aangebracht dat met een koord open- en dichtging (bijlage 28). Een man uit Halen vlocht hiervoor in 1768 zes vliegenramen (bijlage 30). Het interieur van de kerk werd eveneens opgeknapt. De *plafoneerder Joseph Cappeler* witte in 1766 de muren en gewelven met *Naemschen kalck* (bijlage 27). Herhaaldelijk is er in de rekeningen sprake van de vloerklleding. *Sr. Duser tot Naemen* werd in 1767 vergoed voor het polijsten van de trap van het hoogaltaar. Tegelijkertijd leverde hij *140 pavement steenen van Italiaensche marber* en *150 blauwe steenen* (bijlage 26). Ook later zijn er nog aankopen geboekt van *blouwen steen tot pavement in de kercke* (bijlage 38 en 41). Eveneens in 1767 herstelde Isaac Lardé de torenhaan die de dakruiter van de kerk sierde (bijlage 29). De bidplaats bezat ook een horloge die herhaaldelijk werd hersteld (bijlage 19, 37, 39 en 42).

De Saumery geeft een gedetailleerde beschrijving van het hoogaltaar. Centraal stond tussen vier marmeren zuilen met Corinthische kapitelen een schilderij, dat het doopsel van Christus in de Jordaan voorstelde. Daarboven, in een nis, bevond zich een beeld van Sint-Jan de Doper, beschermheilige van het klooster. Hij vermeldt ook het gestoelte en de koordeuren, versierd met fraai beeldhouwwerk. Twee kleinere altaren stonden links en rechts tegen de koorafsluiting en vier andere in de zijkapellen. Over deze altaren is er in de rekeningen herhaalde malen sprake, een eerste keer in 1766 voor de aankoop van twee altaarstenen (bijlage 45). In 1768 wordt een beeldhouwwer Dupaix¹⁵ vermeld. Deze maakte *een model van eenen adorant voor den grooten autaer* en een tekening (ontwerp?) *der clyjne autaers* (bijlage 46 en 48). Was het *Gillis den belthouwer*, die in 1770 betaald werd om 106 dagen gewerkt te hebben *aen d'autaeren* (bijlage 54), die deze ontwerpen uitvoerde? Deze *Gillis den belthouwer* of *beltsnyder* wordt tussen 1768-81 vaak genoemd, maar steeds zonder nadere omschrijving van het gepresteerde werk (bijlage 47, 49, 103-105). Uit een rekening van 1781 blijkt dat hij toen te Diest verbleef (bijlage 106).

In 1769 werd te Aarschot een tapijt voor het hoogaltaar gekocht (bijlage 51). Een jaar nadien maakte de weduwe Vancampen *teekeningen van choir-deur en een tekeninge van clyn autaers* (bijlage 56). Het tabernakel werd toen ook verguld en met spiegels versierd (bijlage 50, 52, 55). Zelden worden er schilderijen vermeld. In 1783 is er een aankoop van *den vernisch en de plamuer doeken voor de schilderijen* en in 1785 maakt *den schilder Aerts*

¹⁵ In deze periode waren er te Leuven twee beeldsnijders gevestigd die deze naam droegen: Nicolaes - Jozef Dupaix, °Fleury, poorter te Leuven sinds 1745 en er overleden in 1788; Robert Dupaix, te Leuven bedrijvig omstreeks 1754 (cfr. J. CRAB, *Het Brabants beeldsnijcentrum Leuven*, Leuven, 1977, p. 84, 199, 202).

... eene schilderije voor de kercke (bijlage 60, 64). Adriaen van Reppelen kreeg in 1784 een vergoeding voor de vracht der ijzere deuren voor de choir (bijdrage 62). Is het dezelfde koordeur, die in 1805 door de Sint-Sulpitiuskerk te Diest van de kartuizer Martens werd gekocht?¹⁶. Voor het herstellen, onderhoud en leveren van liturgisch en ander edelsmeedwerk deed men een beroep op edelsmeden van omliggende centra: Hasselt (Frederici en Dierix), Diest (van den Bon, vader en zoon) en Leuven (Boeters en Peeter Silversmit) (bijlage 67-79).

Onder de liturgische benodigdheden noteren we ook enkele rekeningen die op de kerkgewaden betrekking hebben (bijlage 80-84), waaronder een aankoop van *haere lijnwaert voor cilicien te maecken*, het haren boetekleed (*cilicium*) dat de kartuizers onder hun pij droegen. Volgens de Saumery vertoonde het grote pand stenen gewelven. Op de tekening van J. B. Joris is duidelijk merkbaar dat er zich rond de kloostergang slechts een tiental cellen bevonden. In de posten die op dit gedeelte van het klooster betrekking hebben, en voornamelijk over herstellingswerken en onderhoud handelen (bijlage 85-98), is er nog in 1795 sprake van het afbreken van een cel (bijlage 93 en 94). Vermeldenswaard is ook de aankoop van koorden voor de draaibanken van de prior, broeder Cornelis en de vicarius (bijlage 90 en 91). Niet zelden immers beschikten de kartuizers in het werkvertrek van hun woning over een draaibank. In 1791 werden voor de huiskapellen (het Ave Maria) van de vicarius en pater Hody terracotta O.-L.-Vrouwebeeldjes aangeschaft (bijlage 107).

In 1785 werden *Spaenschgroen planten voor de hage van 't kerckhof* gekocht (bijlage 97). De ligging van dit kerkhof is ons onbekend. Volgens de Saumery werd de binnenplaats van het grote pand door *un grand Jardin potager* ingenomen. Misschien was het kerkhof in het kleine pand of in de onmiddellijke omgeving van de kerk gelegen.

Tot slot vermelden we nog enkele leveringen van beeldhouwwerk door Feuillen Houssar en Pieter Jozef Collin, twee bekende beeldsnijders¹⁷. Deze

¹⁶ 1805

Aen de ijzere traliedeuren aen den hoogen choir gekocht van de Eerw. Paters Cathuysers van Zeelhem bij quitt. van A. F. Van den Eijnde in den naam van Pater Martens cathuysier vijftig gls. 50 = 0. (Diest, Stadsarchief, fonds Sint-Sulpitiuskerk, nr. 50, p. 37). Petrus-Johannes Martens was een der laatste kartuizers van Zelem. Hij overleed op 2 april 1826 als kapelaan te Kortessems na *eene allerpijnlijkste langdurige ziekte met groote lijdzzaamheid verdragen hebbende*. Het is wel eigenaardig dat pater Martens, verschillende jaren na de opheffing en verkoop der Zelemse kartuis, nog zaken afkomstig uit dit klooster kon verkopen!

¹⁷ Feuillen Houssar (° Namen 1710, † 1753) maakte de lambrizing voor de sacristie (± 1744-50) van de premonstratenzerabdij te Averbode. Hij ontwierp er tevens het plan voor het hoofdaltaar der abdijkerk (cfr. *St. Jan-de-Doper patroonheilige van de premonstratenzerabdij Averbode*. Tentoonstellingscatalogus, Averbode, 1967, p. 36-37; *Historische schoonheid van Averbode*. Tentoonstellingscatalogus, Averbode, 1973, p. 44). Voor de Sint-Sulpitiuskerk te Diest sneed hij in 1750-52 in hout *de nieuwe gordynen ende festons ... aen den grooten*

rekeningen zijn echter erg beknopt, het geleverde werk is niet nader omschreven en ook de bestemming wordt niet vermeld (bijlage 99 en 102).

Uit dit alles blijkt dat de Zelemse kartuizers in de tweede helft der 18de eeuw moeite noch kosten spaarden om hun klooster te verfraaien en aan de toenmalige smaak aan te passen.

In de laatste decennia van de 18de eeuw veranderden ingrijpende gebeurtenissen, ook op religieus gebied, de traditionele maatschappij. In 1783 vaardigde Jozef II een edict uit waarbij de beschouwende orden in de Oostenrijkse Nedelanden werden opgeheven. Daar het in het prinsbisdom Luik was gelegen, bleef het Zelemse klooster bestaan, maar echter niet lang meer. Op 1 oktober 1795 werd het prinsbisdom bij Frankrijk ingelijfd. Het volgende jaar werden ook in het prinsbisdom alle beschouwende kloosters door de Franse bezetters opgeheven. Het kartuizerklooster van Zelem, met kerk, twee tuinen en een hoeve met 54 bunders land werd op 12 januari 1798 als nationaal goed aan de Hasselaar P. Libotton verkocht¹⁸. Deze laatste verkocht het op 27 februari van hetzelfde jaar aan Gericke, die het tot zomerverblijf inrichtte. Omstreeks 1820 werd de kerk gesloopt. Na de Belgische Omwenteling werden de kloostergebouwen verworven door Hubert de Fischbach-Malacord († 1863). In 1863 werden zij door F. J. E. Raymaekers bezocht, die ze als volgt beschreef: „Aen de rechterzyde der ingangspoort ziet men nog eene kleine opening langs welke men vroeger aelmoesen uitreikte aen de behoeftigen, toen de moniken hier nog verbleven. ... Op de voorste plein staet thans nog een uitgestrekt gebouw, zynde het voormalige gasthof, waer over wy hooger spraken en welke met eenen daeraen gebouwden vleugel de heerenwoning van dit buitengoed uitmaekt. Men ziet er thans nog een gedeelte der kloosterpanden, welke in glazen planthuizen zyn verkeerdt, ... Oostwaerts de beide vleugels des kasteels verheft zich een oud gotisch gebouw der XVde eeuw, hetgeen thans tot eene bidplaats is opgeschikt. Dit gebouw, hetgeen dicht aen de kerk schynt gestaen te hebben, diende vroeger, naer men ons verzekerd heeft, tot sacristy, en volgens andere tot kapitelzael des kloosters. Wy denken dat het een overblyfsel, misschien het hooge koor der eerste kerk is, hebbende hetzelve 42 voeten lengte op 22 voeten breedte. Het gewelf is in dry gelyke vakken verdeeld; de sleutels des gewelfs waerin de sluitribben samenlopen zyn met snijwerk versierd. Op de achterste dier sleutels komen de wapens voor van Geraert van Diest, stichter des kloosters; op

autaeur (cfr. E. FRANKIGNOULLE en P. BONENFANT, *o. c.*, p. 97, nr. 391). Pieter Jozef Collin (° Namen 1720, † Leuven 1806) in 1755 te Leuven als poorter ingeschreven. Was er echter al actief als beeldsnijder vanaf 1740 (cfr. J. CRAB, *o. c.*, p. 83, 199-202).

¹⁸ *Het kerkelijk verleden van Zelk en Zelem*. Tentoonstellingscatalogus, Zelem, 1979, p. 4, nr. 18.

den middelsten ziet men degene van Maria van Vlaenderen, deszelfs huisvrouw; op den voorsten is een engel afgebeeld, dragende in de hand eenen rol papiers, waarop wy meenen den naem van Godescalcus te hebben gelezen, wat ons doet met rede vermoeden dat het gebouw onder bestuer van dien overste, die in 1430 aen het hoofd dier kloostergemeente stond, werd opgebouwd. De laetste eigenaer des kasteels, mynheer Hubert de Fisbach-Malacord, heeft dit oude gebouw prachtig doen opsieren naar den gotischen bouwtrant. De voorgevel bestaet uit dry ogivaelsche bogen, wederzyds den ingang der kapel ziet men twee hooge standbeelden der apostelen Petrus en Paulus, die gelyk de overige sieraden uitgebyteld zyn door den bekwamen kunstenaer Alphons Bogaerts, van Diest. De kapel is inwendig met groote rykelykheid in den ouden trant geschilderd en verguld en dient thans tot bidplaats van het kasteel”.

Tot aan de Eerste wereldoorlog waren de gebouwen achtereenvolgens in het bezit van baron de Montfort en senator Wethnall¹⁹. Van 1920 tot 1928 was er een ambachtsschool voor jongens gevestigd. In 1928 werden de gebouwen eigendom van zusters dominicanessen, die er na bijna anderhalve eeuw onderbreking, de monastieke traditie voortzetten.

Tijdens de 19de eeuw werd een groot gedeelte van het kartuizerklooster gesloopt, de overige gebouwen in zeer sterke mate verbouwd en aan hun nieuwe bestemming aangepast: kasteel en buitenverblijf. Niettegenstaande dit alles is de Sint-Jansberg nu nog een indrukwekkend ommuurd complex (afb. 4), omringd door velden en boomgaarden. Blevten bewaard het vrouwenkwartier met gerestaureerde en beschermdde ingangspoort (afb. 5) en het gastenkwartier met de Sint-Janstoren (afb. 6 en 7). Beide gebouwen dateren uit de 17de eeuw. Voor een gedetailleerde architectonische beschrijving verwijs ik naar de inventaris *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*²⁰. De samenstellers van deze inventaris vermelden ook de resten van een kleine kerk die zich in de kloostertuin bevindt. Wegens de ontoegankelijkheid van het klooster (slot) kan dit gedeelte niet gedetailleerd besproken worden. Bij mijn bezoek trok vooral deze kapel mijn aandacht²¹. Het gaat hier om het *oud gotsch gebouw der XVde eeuw, hetgeen thans tot eene bidplaats is opgeschikt*, uit de beschrijving van Raymaekers. Het is een

¹⁹ Voor de historiek van het klooster sinds de opheffing werd gebruik gemaakt van dezelfde bronnen als vermeld onder voetnoot 2, aangevuld met: A. CUPPENS, *De Verrijzenis van St-Jansberg*, Hasselt, 1921.

²⁰ *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Prov. Limburg, Arrondissement Hasselt 6 N 1 (A-Ha)*, Gent, 1981, p. 243-247.

²¹ Mijn hartelijke dank gaat hierbij naar de eerwaarde zusters dominicanessen van het Monasterium Corpus Christi die mij, ondanks de strikte geslotenheid van hun gemeenschap, toelieten een bezoek te brengen aan het klooster. Speciaal dank ik eerwaarde zuster Myriam, o. p., mijn vriendelijke en bereidwillige gids.

rechthoekige constructie uit de eerste helft der 15de eeuw, overdekt met drie kruisribgewelven en aan de buitenkant geschoord door zware steunberen. Op de zolder, boven de eerste travee, is er nog een kamertje eveneens met kruisribgewelf. Dit vertrekje is bereikbaar langs een wenteltrap, tegen het gebouw opgetrokken, die ook naar de dakruiter leidt. De ramen zijn later aangebracht, mogelijk tijdens de tweede helft der 18de eeuw (afb. 8). Oorspronkelijk was dit de kapittelzaal van het klooster²². De zaal maakte deel uit van de westvleugel van het grote pand. Toen dit in de 19de eeuw grotendeels werd gesloopt, kreeg de oude kapittelzaal aan de noord- en zuidkant nieuwe neogotische gevels en werd zij in gebruik genomen als kapel voor de bewoners van de Sint-Jansberg. Ook het interieur werd neogotisch beschilderd, o.a. met een muurschildering voorstellende de doop van Jezus in de Jordaan (afb. 9). De drie gewelfsleutels van deze zaal, die ook in Raymaekers' beschrijving worden genoemd, zijn omstreeks 1868-70 verkocht. Eén ervan maakt thans deel uit van de collectie van Gerwen-Lemmens te Valkenswaard²³. Een andere werd in 1983 aangekocht door de Vrienden van het Stedelijk Museum en Archief-Diest. De derde gewelfsleutel is tot op heden onvindbaar.

Waarschijnlijk gebeurde de neogotische beschildering van het interieur der voormalige kapittelzaal na het bezoek (in 1863) van Raymaekers. De gewelfsleutels werden eveneens overschilderd. Die te Valkenswaard is te identificeren met de gewelfsleutel die het wapen van *Geeraert van Diest, stichter des kloosters* (beschrijving Raymaekers) vertoont. Er zijn sporen, onder de overschildering, van zilver en zwart. Het wapen van de heren van Diest was *van zilver met twee dwarsbalken van sabel*. De gewelfsleutel in het Stedelijk Museum te Diest kan vereenzelvigd worden met die waarop een engel is afgebeeld *dragende in de hand eenen rol papiers, waarop wy meenen den naam van Godescalcus te hebben gelezen* (beschrijving Raymaekers). Deze naam werd overschilderd, de banderol draagt thans het opschrift Ave Maria (cat. 80).

Bij een beschrijving van het huidig bouwkundig patrimonium van de Sint-Jansberg moet ook de kapel van Onze-Lieve-Vrouw ten Onrust vermeld worden. Deze bidplaats is gelegen in de weide vóór het klooster. Hier werd Onze-Lieve-Vrouw door moeders met schreiende en onrustige kinderen aangeropen²⁴.

R. VAN DE VEN

²² De afmetingen (aan de binnenkant 11,40 × 6,60 m) komen ongeveer overeen met de typeafmetingen van een kartuizerkapittelzaal, opgegeven door M. ZADNIKAR, *o.c.*, p. 77.

²³ *Collectie van Gerwen-Lemmens*. Tentoonstellingscatalogus, Valkenswaard, 1973, p. 7; *Oude kunst in privé-bezit*. Tentoonstellingscatalogus, Diest, 1976, p. 10, nr. 23; *Museum van Gerwen Lemmens, schatkamer van de Kempen*, Valkenswaard, 1981, p. 22, ill.

²⁴ K. RYMEN, *Kapel O.L.V. ten Onrust op de St.-Jansberg te Zelem*, Oost-Brabant, 16, 1979, p. 89-93.

BIJLAGEN

GASTENKWARTIER

1. 6 dec. 1751
Betaelt aen Jan Chaumont voor de beldthouwerije van de schouw op de groote gastekamer 61. 11. 0. (fol. 38r°).
2. 29 april 1752
Betaelt aen Jacobus Collardein metser voor het witten van de gastekaemers ende in de groote gastekaemer een deel te blafoneren 6. 10. 0. (fol. 38v°).
3. 2 sept. 1752
Betaelt aen Monsr. Crapez voor de schouwe van den groote gastekamer te vergullen ende melbrigeren ende andere clijnigheden 64. 4. 2. (fol. 39r°).

VOORKAPEL

4. 10 mei 1752
Betaelt voor eenige meijen voor de kerck en voor de voorcappelle 2. 1. 0. (fol. 36v°).
5. 15 juli 1755
Aen den selven (Bruynynx slotmaecker) voor een ancker in de voorcappelle quit. 1. 1. 0. (fol. 65v°).

BINNENPLAATSEN EN WATERPOMP

6. 28 juni 1767
Aen het schoonmaken oft uytwieden van de casseye in t'clooster 3. 6. (fol. 139r°).
10 juli 1769
Voor het wieden der casseye 3. 10. (fol. 152v°).
7. 17 juli 1756
Aen Br. Cornelis in de nieuwe pompe van Loven te haelen 1. 1. 0. (fol. 70r°).
8. 3 mei 1757
Aen dhr. Francys Staes tot Loven in voldoenynghe vande nieuwe pompe op den bascour quit. 154. 7. 0. (fol. 75r°).
9. 27 sept. 1757
Aen jofvrouw Joanna Staes over verschoten gelt aen eenen steenen back om onder de pompe te stellen ... (fol. 78r°).
10. 7 okt. 1758
Voor 5 stucken arduijn tot Hasselt om onder het cieraet van de pompe te leggen 6. 6. 0. (fol. 80v°).
11. 29 juni 1758
Tot Loven voor 1 arduijnen back voor de pompe 7. 7. 0. (fol. 80v°).
12. 29 juni 1781
Aen Mr. Beck steenhouwer voor den Blouwen arduijn der pompe, soo als voor het fatsoen als reparatie gedaen aen twee poorten 74. 4. 0. (fol. 200v°).

KAPITTELZAAL

13. 13 nov. 1770
Aen Peeter Sagen gelasemaker voor de vensters in t'Capittel en eenige clyn reparatie quitt. 39. (fol. 157 r°).
14. 2 dec. 1770
Aen Guilliam Kuylaers (meester metser tot Diest) in het capittel. Specif. quitt. 12. 11. (fol. 157 r°).
15. 14 dec. 1770
Aen Vanhasendonk voor 256 v. dennebert voor het capitel quitt. 51.4. (fol. 157 r°).
16. 17 dec. 1770
Aan Joseph Cappeler, Plecker quitt. 42. 0. (fol. 157 r°).
17. 11 juni 1771
Voor Goudt vernis en verwen voor den autae in het Capittel 2.4. $\frac{1}{2}$. (fol. 160 v°).
18. 5 jan. 1771
Aan Joseph Cappeler in voldoeninge synder daghuren in t'Capittel quitt. 15.3. $\frac{1}{4}$. (fol. 161 r°).

KERK

a) Gebouw

19. 7 april 1751
Betaelt voor reparatie van de horologie van de kerck 5. 12. 0. (fol. 29 v°).
20. 29 april 1756
Voor coorden tot de laterne voor de kerckdeur 0. 4. 1. (fol. 71 r°).
21. 3 aug. 1762
Aen F. Nemsdael (ketelaere) voor eenen candelaeer voor een lantern in de kercke 0. 14. 0. (fol. 97 v°).
22. Anno 1765 hebben wij onse kercke beginnen te repareren, beginnende nieuwe vensters in te maeken: want daer en waere maer twee halve vensters aen ieder zijde van de choore: ende nu aen ieder zijde vijf, ontrent drijentwintigh voeten hooghe, ende ses breed. de vier rontom het sanctuarium zijn gerepareert op de hooghe van de tien andere danof alhier volghet de rekeninghe door mij fr. Bruno Le Comte Prior hujus (fol. 122 r°).
23. Betaelinge jeghens den ontfanck voor eijser, loodt, naegels, en aen den smet (waaronder:)
Aen D'abdije van St Bernardsdaele in Dhiest voor denne boomen omme de stelling te maeken 50. 0. 0.
Op den 27 nov. 1765 aen N. Bruijninckx sijne specificatie soo in verwerken van vijf vensters, en anders tot daete deser 92. 5. 3.
Aen J. Bte Peeters meester smet twee specificatien over t'maeken van negen vensters en leveringhe van eijser 412. 16. 2. (fol. 125 r°).
24. Voor glaese ende glaesemaekers.
Aen dhr. Weijgants tot Loven meester glaeseblaeser voor vier cassen glaese a 34 guld. per casse, zijnde in ieder casse 120 blaederen 136. 0. 0.
Wij hebben accord met twee meesters glaesemaekers, Hendrick Libens en sijnen

- soone Aegidius, om de glaese vensters te maeken, en in te setten, a vijf pattacons van ieder venster, en in de koste, en slaepen: in het jaer 1765 hebben sij gemaect en ingesetten thien vensters, ergo 50 pattacons, dew. aen hun betaelt zijn 140.0.0. (fol. 126 v°).
- 26 nov. 1766. Over de 4 resterende vensters rondtomme t'sanctuarium eens-gelijckx a vijf pattacons per venster betaelt.
- Aen Henr. Libens 56. 16. 0.
- Aen Jan Bruijninckx voor t'ansport van 4 cassen glase 7. 0. 0.
- Aen Egidius Libens voor de 3 vensters in pandeken gaende lanckx den trap naer de k(er)ke 9. 0. 0.
- Aen Sr. Storms t'Antwerpen voor 83 boeckxschen gout fl. 83 (fol. 126 v°).
25. Aen den Meester metser.
- Aen Guill. Kuijlaerts meester metser, tot Dhiest, van thiensten meije 1765. op welken dagh t'werck begonst is, soo voor hem selven, als voor de ghenen hij in het werck genomen heeft, volgens particuliere notitie: jae oock quittantie alwaer alle de daghuere gespecificeert zijn, tot den 30 januarij 1766. Bedraecht de somme van, drij hondert seventhien guldens drij stuijver drij oorden Dico 317. 3. 3.
- Op den 8 sept. aen Baes Jan Strekels meester metser tot Dhiest, die sijne vinster niet heeft connen voltrecken gelijk d'andere gemetst waeren, sijne specificatie volgs. quitt. 25. 0. 2. (fol. 128 r°).
26. Voor steenen: en aen steen-cappers.
- Aen Martinus Genin meester steen capper op diversche daegen over sijn selven en alle sijne mede-werkers volgs. notitie tot den 26 okt. 1765 188. 4. 2.
- Aen den selven, en Pr. Collé tot den 21 aug.: volgs. notitie 1766 85. 11. 2.
- 6 meije 1767 aen Sr. Duser tot Naemen voor den trap vant' sanctuarium gepolistert a 35 stuijv. de voet 59. 10. 0.
- Aen den selven voor 140 paviment steenen van Italiaensche marber a 8 stuijv. ieder, voor het sanctuarium 56. 0. 0.
- Aen den selven voor 150 blauwe steenen a een pistole het 100 15. 15. 0. (fol. 130 r°).
27. Aen den Plafoneerder Joseph Cappeler.
- Op diversche daeten volgs. notitie en quittantien aen Joseph Cappeler betaelt tot den sesden december 1766 300. 17. 0. (fol. 131 r°).
- 16 jan. 1766
- Voor 340 vaeten Naemschen kalck voor de kercke 26. 4. (fol. 134 v°).
28. 1 sept. 1767
- Voor 6 coorden voor de kerck-vensters, item een horlogie coorde 4. 18. (fol. 139 r°).
29. 30 sept. 1767
- Aen Isaac Lardé voor 8 pond coper en aerebijdt voor het ermaken van den Haen
- van den toren en den Bol 10. 10. (fol. 139 r°).
30. 12 aug. 1768
- Aen eenen Halenaer voor het vleghten der 6 raemkens voor de vensters in de kercke 4. 11. (fol. 145 r°).
31. 13 dec. 1768
- Aen Martinus Gennin Steenkapper 8 ½ dagen voor de kerke quitt. 5. 2. (fol. 150 v°).

32. 22 juli 1770
Aen Guilliam Kuylaers aen den gevel van de kerke quitt. 13. 12.
33. 22 juli 1770
Item aen den selven aen het capittel quitt. 21. 3. ½.
34. 22 juli 1770
Item Joes Moris 1 ½ dag aen die kercke poorte 0. 18.
35. 12 okt. 1770
Aen Louis D'hant het restort voor de kerke poorte en andere daghure, aen den gevel der kerke en aen het capittel quitt. 76.2. ½. (fol. 156 v°).
36. 25 mei 1771
Aen L. D'hant voor het lavacrum van het sacristye en 9 swarte pavement steentiens voor het sanctuarium quitt. 28. 0. (fol. 161 v°).
37. 16 juli 1785
Aen den horologiemeester voor repareren van de kerckhorologie en een sackhorologie (fol. 234 v°).
38. 26 juni 1786
Aen Petrus Inpanis voor 1800 voeten blauwen steen tot pavement in de kercke volgens quittan. 521. 10. 0. (fol. 248 r°).
39. 11 okt. 1786
Aen den horologie-maker voor reparatie van de kerck horologie 0. 14. 0. (fol. 248 v°).
40. 5 nov. 1786
Aen Beck meester steenkapper voor 6 dagen steenen te kappen voor de kercke a 3 schellingen par dagh 6. 6. 0. (fol. 248 v°).
41. 5 nov. 1786
Aen den selven voor 200 blauwe steenen voor de kercke a 28 guldens BB. par 100 56. 0. 0. (fol. 248 v°).
42. 4 dec. 1787
Aen den horologiemaeker tot Eversel voor 't repareren der kerckhorologie in 2 reijzen op rekeninge betaelt waer van nog 5 pattacons restereren binnen 2 jaeren te betalen 28. 0. 0. (fol. 265 v°).

b) Kunstbezit

43. 29 sept. 1755
Aen Pier voor het zeel van de klock 2. 19. 2. (fol. 69 v°).
44. 8 feb. 1762
Voor 4 kandelaers tot Loven 5. 5. 0. (fol. 98 r°).
45. 4 juni 1766
Voor twee gewyde steenen oft Lapidés portatiles voor d'outaeren 11. 18. (fol. 135 v°).
46. 26 nov. 1768
Aen Dupaix Belthouwer over sijne daghuren, het teekenen der clijne autaers en winst op den kneght quitt. 52. 9 ½.
47. 26 nov. 1768
Aen Gillis Belthouwer tot voldoeninge tot den 29 september 1768 33. 9 ½. (fol. 145 r°).
48. 17 maart 1768
Aen Sieur Du Paix voor het maken van een model van eenen adorant voor den grooten autaer 7. 0. (fol. 146 v°).

49. 13 dec. 1768
Aen Gillis den Belthouwer 117 $\frac{1}{4}$ dagen a 13 stuyv. 76. 4 $\frac{1}{4}$. (fol. 150 v°).
50. 10 juli 1769
Voor borstels, vernis, vitriool etc. tot het vergulden van t'tabernakel 0. 19 $\frac{1}{4}$. (fol. 152 v°).
51. 8 sept. 1769
Aen Sieur Brughmans voor 16 ellen lijnwaert voor het tapijt van den grooten autaeer, item voor 17 $\frac{1}{2}$ garen quitt. 8. 9 $\frac{1}{2}$.
Voor het tapyt voor den grooten autaeer gekoght tot Aerschot 24. 0. (fol. 150 v°).
52. 1 aug. 1769
Voor 30 Boeckxkens fijn goudt voor het tabernakel 30. 0. (fol. 152 v°).
53. 5 nov. 1770
Aen Sieur Tielemans voor 6 potten vernis voor de clyn autaeers item voor 7 gls. 6 st. winkel-waere quitt. 40. 14. (fol. 155 v°).
54. 4 jan. 1770
Aen Gillis den belthouwer 106 dagen aen d'autaeeren à 13 st. quitt. 68. 18.
55. 20 maart 1770
Aen Joseph De Bot voor het maken en insetten van de spiegels in het Tabernakel quitt. 28. 5. (fol. 156 v°).
56. 17 juni 1770
Aen de Weduwe Vancampen voor teekeningen van choir-deur en een teekeninge van clyn autaeers 5. 12. (fol. 158 r°).
57. 9 jan. 1772
Voor 2 copere bellen voor de clyn autaeers 1. 18 $\frac{1}{2}$. (fol. 165 r°).
58. 1775-1776
Aen den coperslaeger voor 3 wywatervaeten te maecken voor de kerck en eenen nieuwen ketel voor de keuken 8. 11 $\frac{1}{2}$. (fol. 188 r°).
59. 7 aug. 1780
Betaelt aen reparatie van twee kandelaers 0. 17. 2. (fol. 195 r°).
60. 26 juli 1783
Aen pater Morren voortijts procurator van Antwerpen voor verschot aen de materialen voor den vernisch en de plamuer doeken voor de schilderijen, soo als aen een croon die hij aen pr. Raijmaekers in sijn leven aldaer geleent heeft volgens specif. 8. 10. 0. (fol. 214 r°).
61. 27 dec. 1783
Aen een clockzeel 4. 18. 0. (fol. 213 v°).
62. 13 aug. 1784
Aen Adriaen van Reppelen voor de vraght der ijsere deuren voor de choir 1. 8. 0. (fol. 220 r°).
63. 23 maart 1785
Aen Francis den koperslaeger voor 't vertennen van 't koperwerck van de keucken, voor 't repareren van 4 kandelaers van de kercke, ... 15. 8. 0. (fol. 230 v°).
64. 9 dec. 1785
Aen den schilder Aerts voor 't schilderen van eene schilderije voor de kercke 20. 0. 0. (fol. 234 r°).
65. 29 okt. 1785
Voor 4 copere ringen aen de autaeers 0. 6. 2. (fol. 235 r°).

c) Liturgische benodigdheden

66. 18 feb. 1750 - 4 dec. 1750
Betaelt aen Cornelis Troost voor eenen wijwaeterquispel ende 4 pondt steen-
peck 2. 10. 2. (fol. 25 r°).

EDELSMEEDWERK

67. 28 juli 1748 - einde dec. 1748
Aen den silversmit sijn quittance 12. 1. 2. (fol. 13 v°).
68. 29 juni 1749
Betaelt voor het schoonmaken van den kelck van P. Prior 0. 10. 0. (fol. 20 r°)
69. 20 maart 1756
Aen dhr. Boeters tot Loven voor twee signa pacis voor de kerck te maecken,
sijnde t silver door t clooster geleverd 17. 17. 0. (fol. 70 v°).
70. 9 okt. 1756
Aen M^onsr. Peeter Silversmit tot Loven voor onsen nieuwen missael ende 25
oncen 5 $\frac{1}{4}$ engels silver toe te leveren quit. 165. 0. 0. (fol. 71 v°).
71. 1760
Aen het vermaecken van den besten kelck 2. 16. 0. (fol. 91 r°).
72. 1 jan. 1768
Voor drinkgelt aen den kneght van den drossaert van Diest in het haelen van
den gestolen kelk 1. 11 $\frac{1}{2}$. (fol. 146 v°).
73. 26 juni 1768
Aen H:A: Frederici silversmidt, voor het repareren van eenen kelk en
vergulden, item voor 3 lepels en forsetten quitt. 34. 8 $\frac{3}{4}$. (fol. 146 v°).
74. 9 juni 1769
Aen Frederici Silversmidt voor het repareren van den mostaertpot 4. 7 $\frac{1}{2}$.
75. 4 nov. 1769
Aen Sieur Derote voor het vernieuwen van de Remonst. en Ciborie en het
versilveren van een cruijsken 17. 6 $\frac{1}{2}$. (fol. 151 r°).
76. 1 april 1775 - 1 april 1776
Aen Mynheer Frederici tot Hasselt syn specif: van eenen kelck te maeken
50. 10. (fol. 188 v°).
77. 15 april 1786
Aen van den Bon voor kuysen en repareren van de silvere lamp en wieroecck
vat quitt. 2. 16. 0. (fol. 243 v°).
78. 19 mei 1788
Aen den jongen Van den Bon meester silversmed voor 't repareren en
schoonmaecken van 't zilveren cruijs en lamp van de kerck quit. 21. 12. 0.
(fol. 265 v°).
79. 12 maart 1789
Aen meester Dierix silversmed tot Hasselt den inhoud sijnder specificatie
38. 6. 2. (fol. 270 v°).

LITURGISCHE GEWADEN

80. 1 dec. 1747 - 27 juli 1748
Betaelt aen Gabriel voor eenen swerten stoel te maeken 0. 10. 2. (fol. 11 r°).

81. 1760
Aen het repareren van eenen casuijffel en ander kerckgewaet 8. 2. 2. (fol. 91 r°).
82. 1769
Voor het maken van twee alben, 7 corporaels met de canten 19. 16 ½. (fol. 150 v°).
83. 1 april 1775 - 1 april 1776
Aen jouffrouw Gaessens begijnken voor lijnwaert te koopen voor 6 alpen ende te maecken quitt. 18. 13.
Aen 46 ellen haere lijnwaert voor cilicien te maecken à 8 stuyvers 18. 8. (fol. 188 r°).
84. 14 maart 1786
Voor zeye om de casuyfels te repareren 0. 12. 2. (fol. 247 r°).

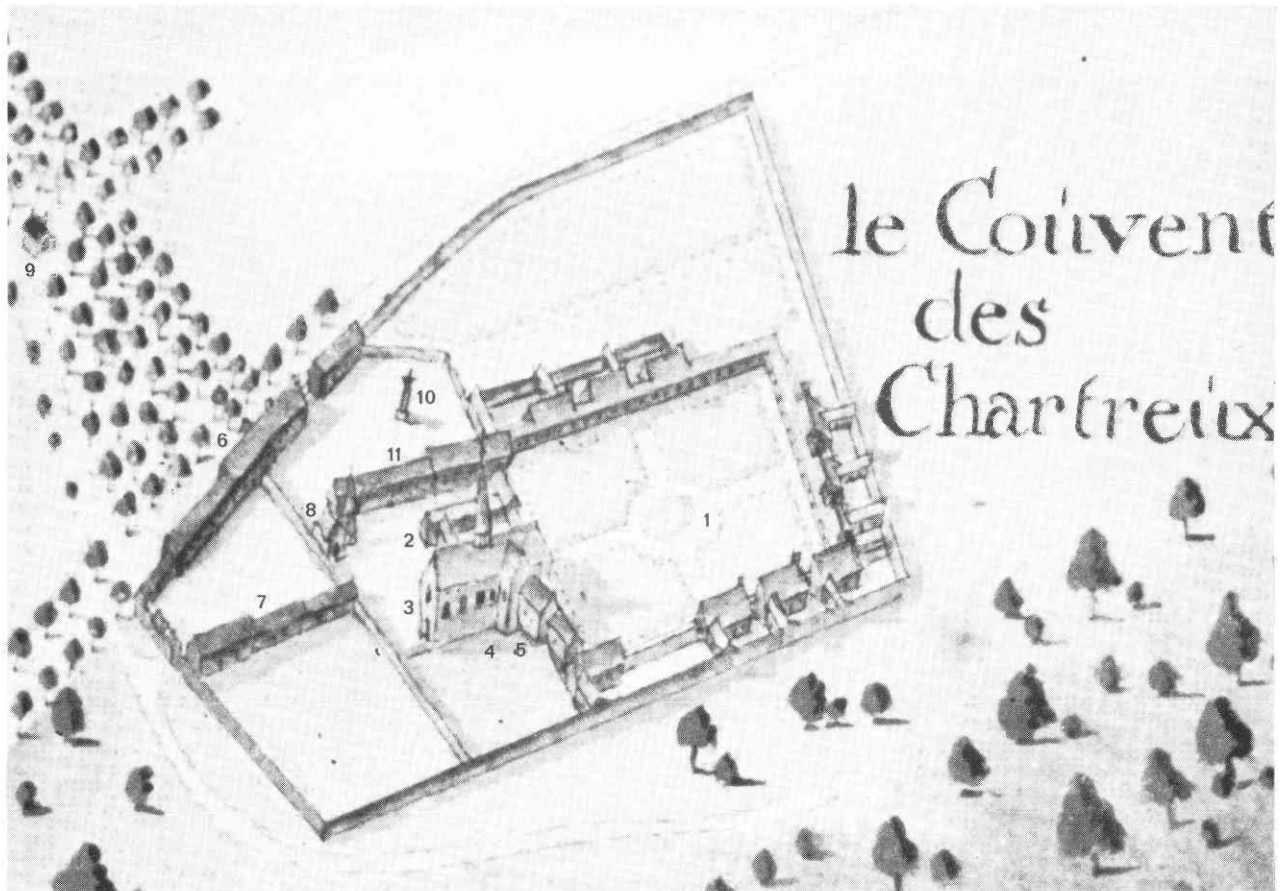
GROOT PAND EN CELLEN

85. 1 dec. 1747 - 27 juli 1748
Betaelt aen Verstraelen voor een dene gote op ons celle 3. 10. (fol. 6 v°).
86. 22 juli 1752
Betaelt voor eene steene raeme voor de slaepkamer van P. Prior 10. 10. 0. (fol. 39 r°).
87. 8 aug. 1752
Betaelt voor eenighe denneberders voor de slaepkamer van P. Prior 20. 0. 0.
88. 27 aug. 1752
Betaelt aen Servaes Poset voor 2 steene delpers ende 2 ½ daghueren 8. 14. 0.
89. 27 aug. 1752
Betaelt aen Jacobus Collardin meester metser voor daghueren van trauweelen ende dienaers 33. 10. 3. (fol. 39 r°).
90. 8 aug. 1756
Aen dito (Pier den Logenaer) van coorden voor pr. prior en br. Cornelis draeybanck 0. 17. 2. (fol. 71 r°).
91. 12 okt. 1756
Aen den witter voor alle de cellen te witten en repareeren 22. 6. 0.
Voor coorden voor pr. vicarius draeybanck 0. 10. 2. (fol. 71 v°).
92. 18 mei 1757
Aen den plafoneerder voor pr. Sacrista schauwe te plecken 0. 12. 0. (fol. 76 v°).
93. 6 sept. 1759
Aen J. Bassiaert voor 2 mael het schailedack te repareeren, afbreken van een celle, nieuw dacken te maeken 100 schailien, tichels, pannen alsook tot P: Jacobs 40. 19. 0. (fol. 84 v°).
94. 11 nov. 1759
Ter rekenijnghe voor steen te voeren uijt de afgebroken celle 2. 16. 0. (fol. 84 v°).
95. 20 juni 1767
Aen Joseph Cappelcer 23 daegen met eenen diender quitt. 25. 12.
Aen den selven voor het witten der Cellen en gastekamers quitt. 29. 6. (fol. 139 r°).
96. 26 dec. 1780
Item aen den selven (Louis) voor de copere handthave aen de deur van P. coadjutor 0. 8. 3. (fol. 195 v°).

97. 11 april 1785
Voor Spaenschgroen planten voor de hage van 't kerchhof en voor die te planten
2. 16. 0. (fol. 230 v°).
98. 27 okt. 1785
Voor 't suyveren der schouwen in den pandt 1. 8. 0. (fol. 235 r°).

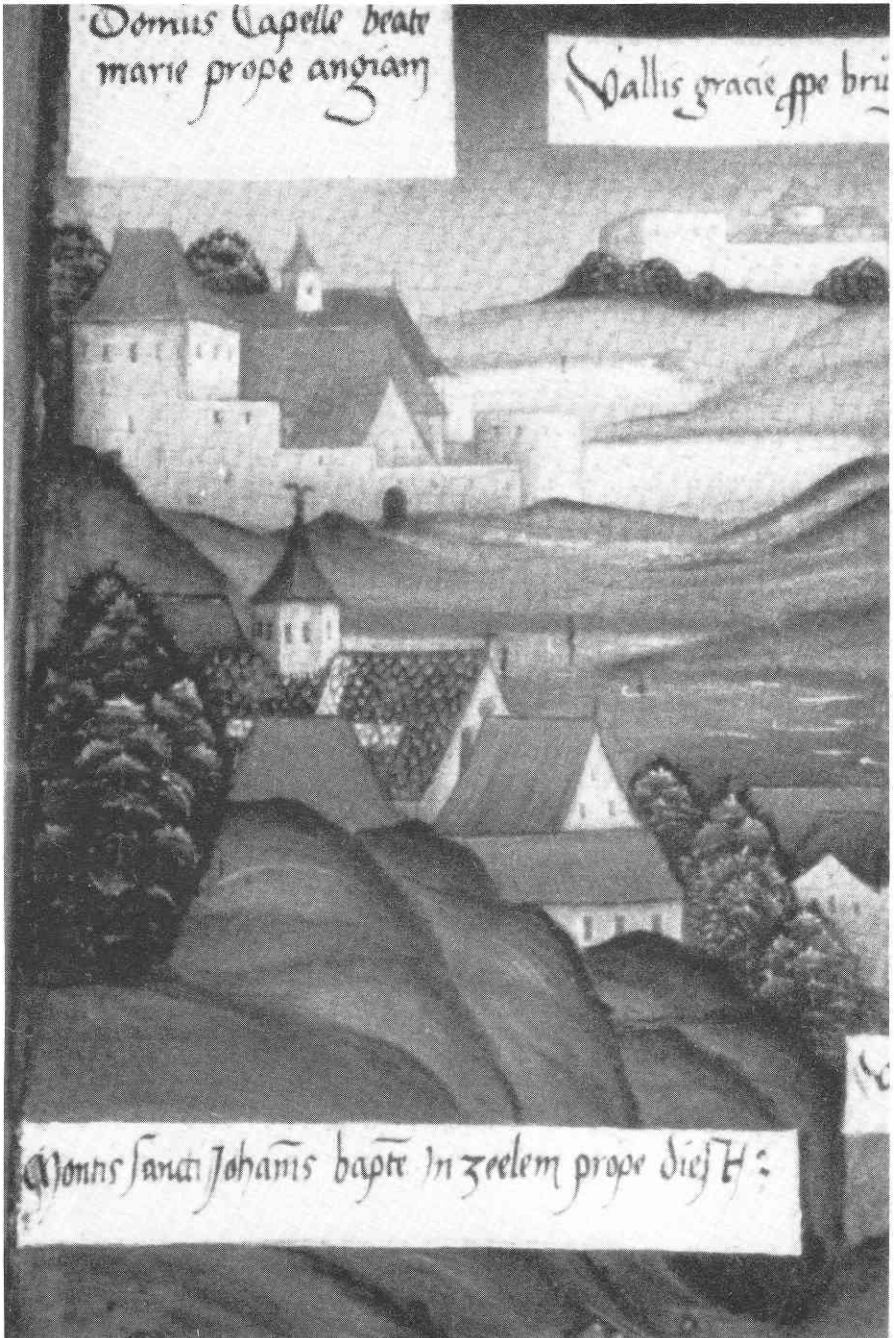
VARIA

99. 18 feb. 1750 - 4 dec. 1750
Betaelt voor eenighe belthouwèrye 15. 0. 0. (fol. 24 r°).
Betaelt aen Monsr. Housaert voor beldthouwerye 15. 0. 0. (fol. 24 v°).
100. 22 mei 1751
Betaelt aen Joes. Chaumont voor de beldtsnijerije van een horologiekas 24. 3. 0.
(fol. 29 v°).
101. 1762
Voor eenen Christus van Plaester aen jofvrouw Staes 2. 0. 0. (fol. 98 r°).
102. 17 nov. 1767
Aen Collin Belthouwer volgens specif. quitt. 59. 10. (fol. 139 r°).
103. 21 okt. 1770
Aen Gillis Belthouwer voor silver boekxkens 0. 14. (fol. 158 r°).
104. 21 feb. 1771
Aen Gillis den Belthouwer en synen helper volg: spec: quitt: 114. 2 ½. (fol.
161 r°).
105. 1772
Aen Gillis den beltsnyder quitt. 55. 17. 0. (fol. 170 r°).
106. 20 nov. 1781
Aen Sr. Gilis tot Diest volgens specif. 29. 1. 1. (fol. 201 r°).
107. 10 april 1791
Voor het backen van eenige Lieve: Vrouwkens voor p.p. vicarius en Hody
3. 10. 0. (fol. 279 v°).
108. 14 april 1786
Voor vracht van geschildert glas, comende van Lier 3. 3. 0. (fol. 247 v°).

Afb. 2. — *Het kartuizerklooster te Zelem in 1769.* Vergroot fragment van de kaart van J. B. Boris. *Legende:* 1. groot pand en cellen, 2. klein pand, 3. kerk, 4. sacristie, 5. kapittelzaal, 6. vrouwenkwartier en hoofdingang, 7. dienstgebouwen en verblijf van de broeder, 8. voorkapel, 9. kapel van O.-L.-Vrouw ten Onrust, 10. pomp, 11. gastenkwartier met Sint-Janstoren. — Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en plattegronden, 337.

(Copyright: Brussel, Algemeen Rijksarchief)

Afb. 3. — *Montis Sancti Johannis Baptiste in Zeelem prope Diest* (Sint-Jansberg). Fragment uit de Triptiek met de kartuizenstamboom, Buxheim: kartuizerklooster(?), ca. 1510 (z.o. stofomslag vooraan). – Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Gm 580.

(Copyright: Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum)

Afb. 4. — De slotmuur, opgetrokken in ijzerzandsteen.

(Foto: Schaffen, R. Neuts)

Afb. 5. — De poort, 1647. In de nis bovenaan een beeldje van Sint-Jan de Doper, beschermheilige van het kartuizerklooster. Foto genomen in 1944 door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (K.I.K.) Brussel.

(Copyright: Brussel, A.C.L.)

Afb. 6. — *Het gastenkwartier (17de eeuw), linkervleugel.* Foto: Brussel, K.I.K. (1944).
(Copyright: Brussel, A.C.L.)

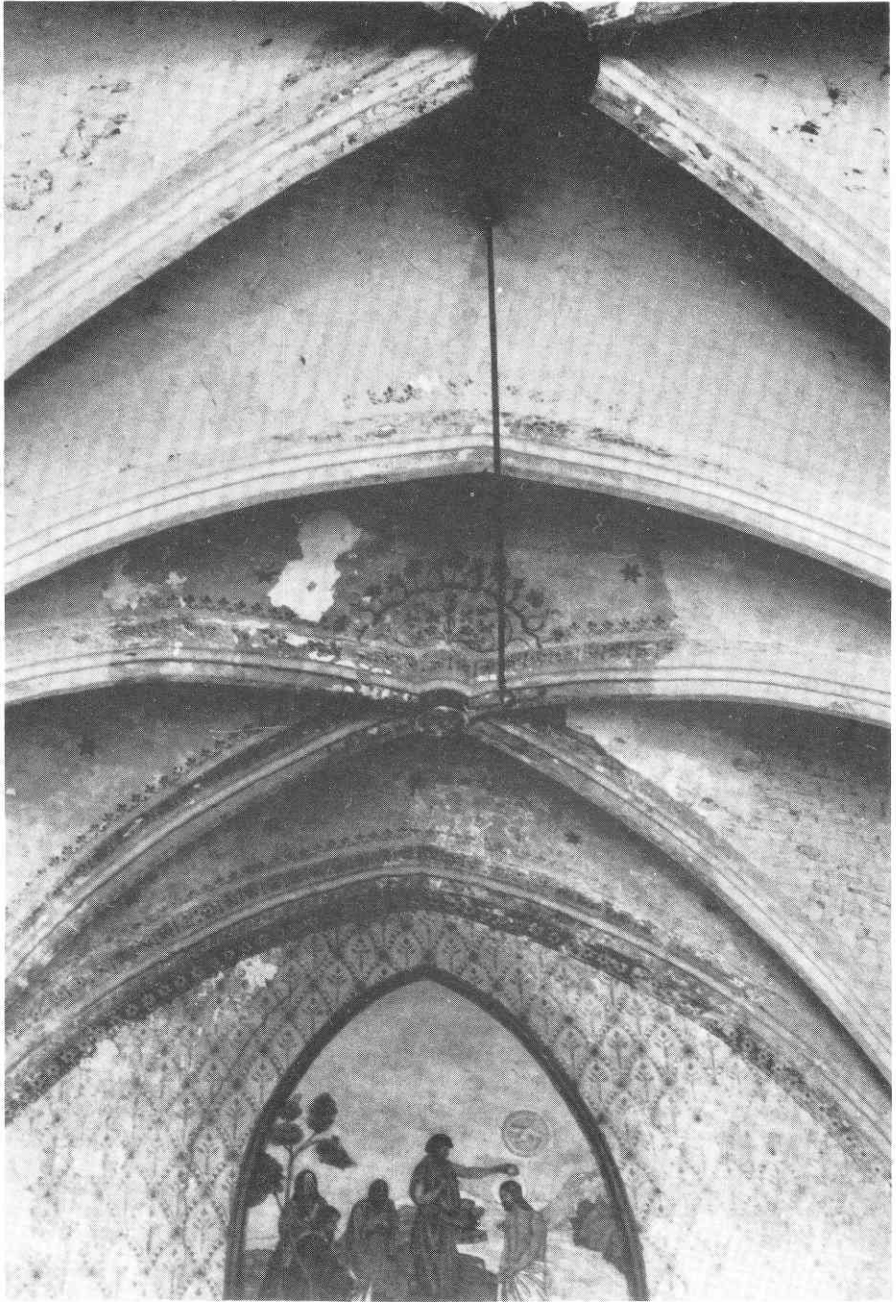

Afb. 7. — Het gastenkwartier met de Sint-Janstoren (1663). De torenspits werd enkele jaren geleden bij een blikseminslag vernietigd. Foto: Brussel, K.I.K. (1944).

(Copyright: Brussel, A.C.L.)

Afb. 8. — Voormalige kapittelzaal (eerste helft 15de eeuw). Foto: Brussel, K.I.K. (1944).
(Copyright: Brussel, A.C.L.)

Afb. 9. — Interieur van de voormalige kapittelzaal. Kruisribgewelven met neogotische beschildering.
(Foto: Schaffen, R. Neuts)